

Roberto ROCCO

Podoba mesta Sao Paulo – prepoznavnost in kriza

Čeprav je Brazilija svetovno znana po vrhunski modernistični arhitekturi 20. stoletja, se tamkajšnja sodobna arhitektura čedalje bolj izmika nekoč naprednim in svetovljanskim idealom ter pojavnim oblikam. V São Paulu, največjem mestu v državi, se kakovostno in značilno arhitekturno oblikovanje že desetletja klavrnno umika pred navalom pomankljivo artikuliranih zahtev kupcev in uslužnega nepremičninskega trga. Pojavu neoklasičnega sloga se upira čedalje več predstavnikov mestne elite, razlogi za upor pa izvirajo iz izgubljanja estetskih vrednosti, nepoznavanja identitete in ranjenega nacionalnega ponosa.

Although Brazil is renowned worldwide for its fascinating 20. century modernist architecture, the ongoing contemporary architecture is increasingly moving away from former avant-garde and cosmopolitan ideals as well as physical form. In São Paulo, the country's largest city, high quality and typical architectural design has been crumbling before the onslaught of poorly articulated consumer demands and the property market for decades. The phenomenon of the neoclassical style is causing increasing revolt from representatives of the urban elite, the reasons being loss of aesthetic values, no knowledge of identity and hurt national pride.

Brazilija
Lucio Costa
Modernizem
Neoklasični slog
São Paulo

Brazil
Lucio Costa
Modernism
Neoclassical style
São Paulo

1. Uvod – Brazilija gradi

Leta 1943 so v Muzeju sodobne umetnosti (MOMA) v New Yorku odprli spektakularno fotografsko razstavo z naslovom Brazilija gradi: stara in nova arhitektura, 1652–1942. Organizirala sta jo Phillip Goodwin, predstavnik komisije MOMA za mednarodne odnose, in G. E. Kiddersmith, eden najznamenitejših fotografov arhitekture 20. stoletja. Razstava je svetu predstavila eno takrat najbolj živahnih, iznajdljivih in originalnih arhitekturnih gibanj.

Umetnostni in arhitekturni kritiki so bili kar presenečeni, ko so ugotovili, da so enega največjih in najbolj paradigmatičnih modernističnih arhitekturnih projektov uresničili v Rio de Janeiru. Mladi arhitekt Lucio Costa je leta 1936, v tesnem sodelovanju prav z Le Corbusierom, oblikoval stavbo Ministrstva za izobraževanje (dokončana 1944). Vsebovala je vse sestavine, s katerimi je Le Corbusier razglašal modernistično arhitekturo, kot so stebri (*pilotis*), strešni vrt (*toit-jardin*), senčila (*brise-soleil*) in steklena opna (*pan-verre*). (Frampton, 1992: 254.)

Brazilija gradi je predstavila generacijo mladih arhitektov, mrzlično delujočih zunaj Evrope in Severne Amerike, med njimi so bili

Oscar Niemeyer, Lucio Costa, brata Marcel in Milton Roberto, Alfonso Reidy, Gregorij Warchavchik, Robert Burle-Marx, Rino Levi in Alvaro Vital Brazil. Arhitektura, ki so jo takrat gradili v Braziliji, je postala znana kot brazilska šola, njene predstavnike pa je specializirana kritika označevala kot drugačno vejo modernizma. (Segawa, FSP: 30. 09. 2003.)

Frampton je razmere brezhিবno povzel: »Korene brazilske moderne arhitekture sredi 20. let je najti v partnerstvu Lucia Coste in Gregorija Warchavchika, ruskega emigranta, na katerem je med njegovim študijem v Rimu pustil pečat futurizem, in ki je bil odgovoren za prve kubistične zgradbe v Braziliji. Po revoluciji, ki jo je leta 1930 vodil Getulio Vargas, in imenovanju Coste za predstojnika umetniške šole v Rio de Janeiru leta 1931 so moderno arhitekturo v Braziliji sprejeli kot nalogo državne politike« (Frampton, 1992: 254.)

Proti koncu 2. svetovne vojne in po nemirni Vargasovi diktaturi se je Brazilija začela prebujati v državo prihodnosti. Na obzorju so se kazali znaki spektakularne gospodarske rasti. Brazilija se je kmalu predala obdobju zavidljive blaginje in trajne demokracije. Moderno arhitekturo so tesno povezovali s projektom modernizacije države. Vrhunec je bila

Slika 1: Palais Bellevue, Kassel, Nemčija. Arhitekt: Grandjean de Montigny. (vir: www.archwir.net)

Slika 2: Stavba France-Brazil (Palácio Grandjean de Montigny) v Rio de Janeiru. Arhitekt Grandjean de Montigny. (vir: RioTour)

Slika 3: Kubistična hiša, São Paulo (1929), avtor: Gregori Warchavchik. (vir: Oliveira, M., *Origins of Brazilian Modernism*)

gradnja povsem novega glavnega mesta, Brazilije, ležeče v prostih prostranstvih v središču države.

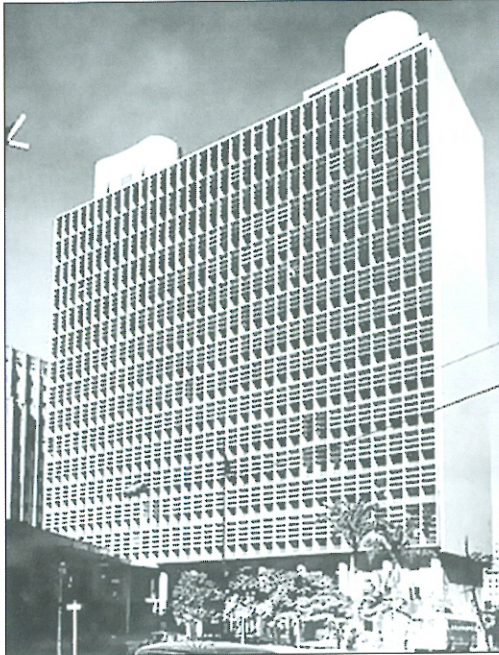
Po načrtih, ki jih je prispeval Costa, so mesto gradili neverjetno hitro in ga dokončali sredi 50. let. Načrte za najpomembnejše zgradbe so naročili pri drugem mladem arhitektu, ki je sodeloval s Costo pri načrtovanju Ministrstva za izobraževanje, Oscarju Niemayerju. Frampton sicer priznava, da je Brazilija s svojo nehumano monumentalnostjo in notranjim razrednim ločevanjem privedla brazilsko modernistično arhitekturo v krizo, ki se je pozneje oblikovala v splošno nasprotovanje načelom CIAM in modernega gibanja (Frampton, 1992: 256.)

Toda že leta 1964, ne dolgo po dokončanju mesta, so konzervativne sile, povezane s srednjim slojem, prestrašenim zaradi komunizma, in konzervativno strujo v vojski ob obilni podpori ZDA izpeljale državni udar. Hladna vojna je bila na vrhuncu in ZDA niso mogle prenesti progresivistično levousmerjene vlade v Latinski Ameriki ali še ene Kube na celini.

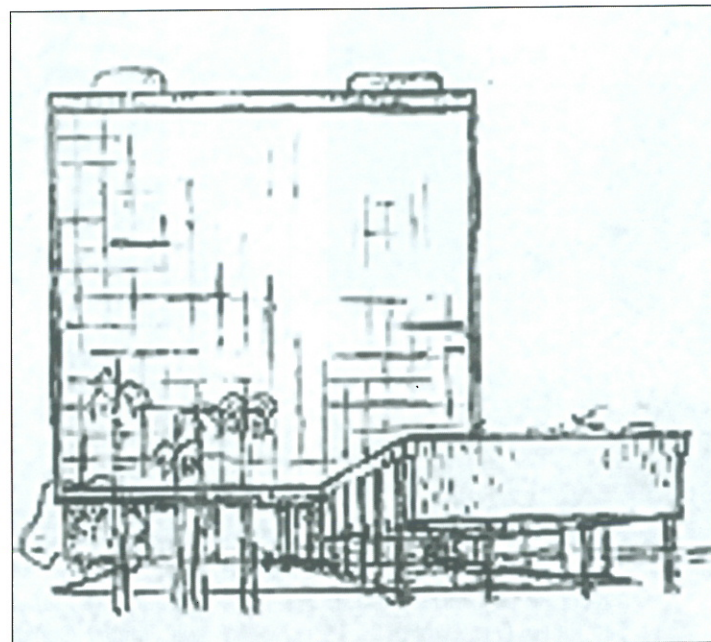
Vojaški režim je prevzel vlogo modernizacije spečega velikana in paradoksalno privzel napredek in modernost kot lastni ideologiji. Ne brez razloga je Brazilija postala simbol navzkrižij, s katerimi sta se srečevala modernost in modernistični projekt v povezavi z konzervativizmom in nazadnjaštvom. Formalne odlike mesta so postale podoba avtoritarnosti. Takrat so bili znaki opešanosti modernističnega projekta že očitni in je brazilska arhitektura poniknila v globoko krizo. Položaj se je obrnil še na slabše, ko je ideologija napredka, povezanega z modernizmom, trčila ob nepričakovano in tako rekoč nepremagljivo oviro naftne krize iz leta 1973 in prekinitve dogovora Bretton–Woods ter sledečo popolno in naglo ustavitev t. i. brazilskega gospodarskega čudeža. Čeprav sta bila zgornji in srednji razred globoko zakoreninjena v ideologiji napredka in modernosti, sta izgubila vero v takšen projekt, saj je po letu 1973 državno gospodarstvo nazadovalo, četudi je vojaški režim skušal ohraniti raven naložb z najemanjem krepkih posojil na mednarodnem trgu in zvišal brazilski dolg v skoraj nedosegljive višave. Koncentracija bogastva se je večala, saj so elite našle poti za ohranjanje lastnega standarda potrošništva, ob tem pa je ostalo prebivalstvo začelo čutiti posledice trajnega siromašenja.

V obdobju med 2. svetovno vojno in naftno krizo leta 1973 je industrijsko srce Brazilije São Paulo doživljalo nezasiščano rast prebivalstva, predvsem zaradi notranjih migracij

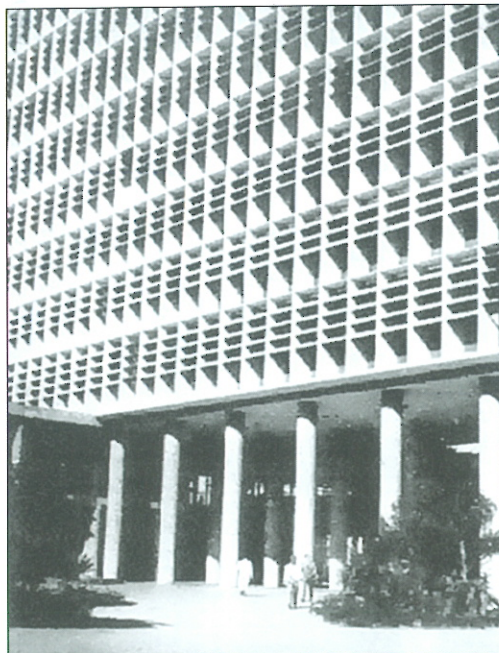
iz obubožanega severozahoda države. Število prebivalcev se je povzpelo s 3,783 milijonov leta 1960 na 5,825 milijona leta 1970 in 8,493 milijona leta 1980 (leta 2000 je, brez metropolitanskega območja, v njem prebivalo že 10,406 milijona prebivalcev). Obsežna nenačrtovana obmestja brez ustrezne infrastrukture so se raztezala v vse smeri. Projekt moderne industrializirane države je visel na nitki, protislovja med bogato in kozmopolitsko elito na eni strani ter reveži in brezdomci na drugi so naraščala eksponentno, proizvoda tega pa sta bila urbano nasilje in korupcija.

Slika 4: Ministrstvo za izobraževanje, Rio de Janeiro (Palácio Gustavo Capanema, 1944). Arhitekt: Lúcio Costa s sodelavci. (vir: Instituto Moreira Salles)

Slika 6: Originalna skica Ministrstva za izobraževanje, Rio de Janeiro, Lucio Costa. (vir: Andre Valentim/Strana)

Slika 5: Ministrstvo za izobraževanje, Rio de Janeiro (Palácio Gustavo Capanema, 1944). Arhitekt: Lúcio Costa s sodelavci. Detajl: *pilotis* in *brise-soleils*. (vir: Instituto Moreira Salles)

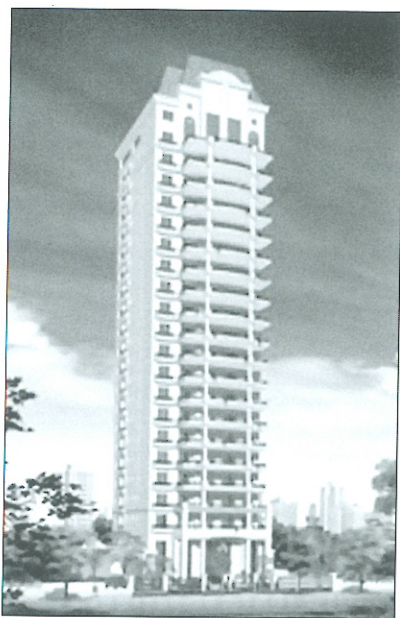
Slika 7: Golden Gate stanovanjska zgradba (1978). (vir: Adolpho Lindenberg)

2. Nazaj v preteklost: kriza v predstavi o mestu

Konec 60. let je brazilski inženir in nepremičninski podjetnik Adolpho Lindenberg že začel ponujati stanovanjske stolpnice, oblikovane v neoklasičnem slogu (v resnici je šlo za kolaž neoklasicističnih in eklektičnih referenc). Leta 1978 je trgu ponudil zgradbo *Golden Gate*, neoklasicizmu podobni spaki s

penthousom, obsegajočim 1.800 m² v vrhnjih treh nadstropjih. Postala je paradigma za stanovanjske stavbe višjih slojev prebivalstva. Od takrat objekte oblikovane v neoklasicističnem ali eklektičnem slogu, gradijo v vsem São Paulu. V 90. letih se je pojav še okrepljen in v zadnjih petih letih privedel do prevlade neoklasičnega sloga.

Pomanjkanje jasnega državnega projekta in zmeda v državni eliti, ki je iskala simbole moči ali statusa sta prebudila nekakšen arhitek-

Slika 8: Château de Tocqueville, stanovanjska zgradba (2001), São Paulo. (vir: Cyrela)

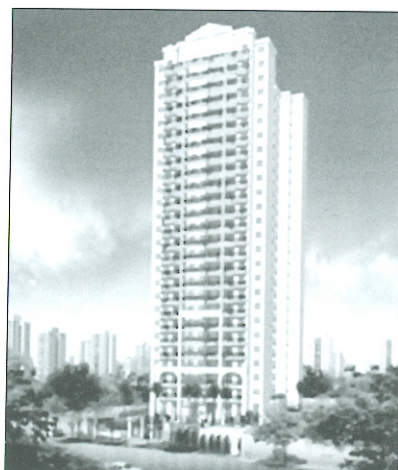
Slika 9: Top Square« stanovanjska zgradba (2003), São Paulo. (vir: Tricury Construction Co) [arhitekt ni omenjen v reklami]

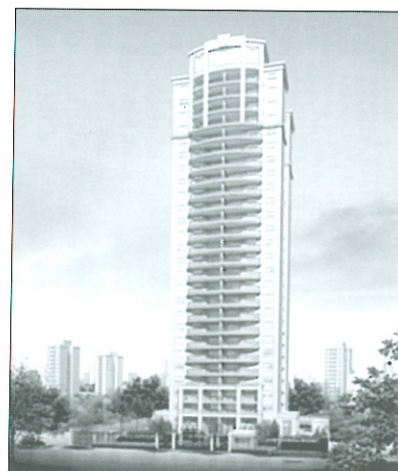
Slika 10: Les Terraces, stanovanjska zgradba (2003), São Paulo. (vir: Company SA/ Redevo/ Evolucao). [Arhitekt ni omenjen v reklami.]

Slika 11: Jardins Granja Julieta, stanovanjska zgradba (2003), São Paulo. Arhitekt: Itamar Berenzin. (vir: Tecnisa)

Slika 12: Home Stay Paulistano, stanovanjska zgradba (2003), São Paulo. (vir: Cyrela)

Slika 13: Grand Space Pinheiros, stanovanjska zgradba (2002), São Paulo, Arhitekt: Itamar Berenzin. (vir: Tecnisa)

Podoba mesta v popularni kulturi

turni slog, ki so ga povezovali s *plemenitostjo in trdnostjo* (Henrique Cambiaghi, predsednik ASBEA, brazilske zveze arhitekturnih podjetij, FSP: 17. 08. 2003: 6) ter *impresivnostjo in razkošjem*. (FSP: 22.07.2002: 1.)

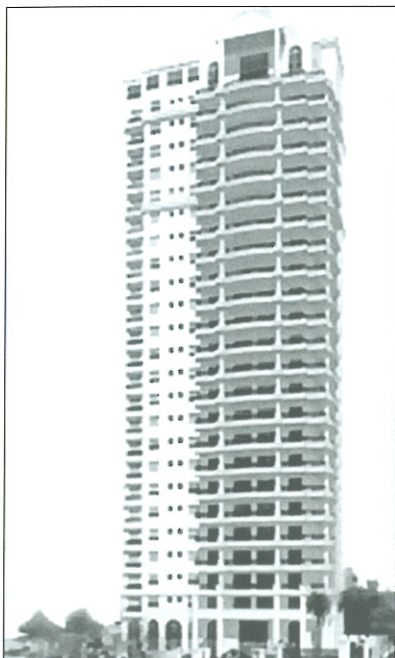
Resnici na ljubo ta slog ni bil popoln tujek na državnem arhitekturnem prizorišču. Po selitvi portugalskega dvora v Brazilijo leta 1808, ko je sledil Napoleonovi invaziji na Portugalsko, je neoklasicizem v arhitekturi leta 1816 prinesla t. i. francoska artistska misija. Slednjo je najel portugalski dvor, da bi izboljšala artistske in arhitekturne standarde v oddaljenem in zaostalem prostoru kolonije, ki je zdaj postala sedež Združenega Kraljevstva Portugalske, Brazilije in Algarvesa. Poveljeval ji je priznani arhitekt Auguste Grandjean de Montigny, dobitnik nagrade Prix de Rome. Nekaj stavb je zgradil po Napoleonovem naročilu, npr. Palais Bellevue, v Kasselu, Nemčija. V Rio de Janeiru je bil De Montigny dejaven kar dolgo in mu je uspelo uveljaviti novo paradigmo oblikovanja prepoznavnih službenih in zasebnih stavb za dvor.

Pozneje je neodvisni in imperialni Braziliji (1822), tokrat z lastno vladarsko rodbino in plemstvom, skušal najti vzore za lasten model urbane arhitekture v Franciji in njeni neoklasicistični ter eklektični arhitekturi.

Republika (razglašena leta 1889) z močnim pozitivističnim in razsvetljenim navdihom je samo okrepila iskanje francoskih modelov urbanizma in arhitekture. V navdihla polnih in že dolgo neodvisnih ZDA so tudi iskali referenco.

Zasluzki iz trgovine s kavo in močan dotok privabljenih emigrantov iz Evrope so sredi 19. stoletja popolnoma spremenili podobo večjih brazilskih mest, mesto São Paulo pa je začel kipeti prav zaradi popolne gospodarske prevlade na trgu kave. Takrat se je mesto že povsem zne bilo provincialne kolonialne fasade in se ponašalo s povsem kozmopolitansko, po evropskem vzoru oblikovano podobo.

Brazilci so vseeno kmalu začeli iskati novosti v arhitekturni formi in programih. Že pred 2. svetovno vojno se je začel oblikovati modernistični projekt in je doživel vrhunec leta 1922 z prevratniškim in ikonoklastičnim tednom moderne umetnosti. Vpliv emigrantov (npr. že omenjeni Warchavchik) in dobro izobražene elite, ki so se do znanja dokopali v Evropi, je v Braziliji omogočil sorazmerno dosledno spremljanje evropskih avantgard, tako da je kmalu nastal razkol med staro in novo umetnostjo oziroma arhitekturo. *Edificio Esther*, prva modernistična poslovna zgradba, je bila dokončana leta

Slika 14: Château de Belcastel, stanovanjska zgradba (2002), São Paulo, (vir: Cyrela).

Slika 15: Green Philosophy, stanovanjska zgradba (2002), São Paulo. (vir: Cyrela).

Slika 16: Grand Space Aclimacao, stanovanjska zgradba (2003), São Paulo. Arhitekt: Gil Carvalho. (vir: Tecnisa)

1937. Načrtoval jo je Alvaro Vital Brazil, poznejši akter na slavni newyorški razstavi.

Torej, neoklasični slog je že bil del projekta modernizacije zaostale države, vsilila ga je tuja kolonialna sila. Zdajšnje ponovno rojstvo neoklasičnega sloga pa je treba razumeti kot vrsto drugačnega projekta modernizacije, sorodnega ideologiji globalizacije in vključevanja države v globalizirani svet in uvajanju metropol v omrežje globalnih mest, ki sledijo ameriškim silnicam v arhitekturni obliki in programih. Toda, zares se kaže kot simptom mnogo bolj pomembne krize v predstavah elit gospodarske osnove države, ki je izgubila vero v prihodnost.

Globalizacijo tukaj razumemo kot stvarnost, če gre za pospešitev pojavov lastnih kapitalizmu (kakor je nakazal Milton Santos), hkrati pa kot varljivo ideologijo napredka in vključevanja, ko zares zahtevana izboljšanja družbenih in ekonomskih kazalcev ne sledijo uradni razlagi o liberalizaciji trga in deregulaciji delovnih razmerij.

Izčrpanost modernizacijskega projekta in pripadajočih egalitarnih utopij v Braziliji je intimno povezana z notranjimi navzkrižji, ki jih pooseblja tradicionalna elita, ponovno ustoličena nad urbanim delavskim razredom po vojaškem udaru leta 1964. Takrat je propadel modernistični slog, ki je veljal za estetsko referenco elite. Nasprotno danes živimo v obdobju nostalgije o boljših časih, utrjenih s čvrstimi vrednotami in tradicijo, podobno kot v Argentini, kjer je popularen rek *Todo pasado fué mejor* (vse preteklo je bilo boljše).

Primerov neoklasične arhitekture, proizvedene za elite, je brez števila. Predstavil bom le enega: februarja 2001 je gradbeno in nepremičninsko podjetje *Cyrela* ponudilo trgu stavbo *Château de Tocqueville* (v francoščini), katere ciljni kupci naj bi bili, če je verjeti prospektom, *crème de la crème* mestne smetane. (FSP: 04.02.2001: 4.) V nadstropju naj bi bilo samo eno stanovanje s štirimi spalnicami, vsaka s svojo kopalnico, obsegalo pa naj bi 332.97 m² in štiri do pet parkirnih prostorov. Načrtoval jo je arhitekt Itamar Berezin, zanj je predvidel razkošno dvojno standardno etažno višino, vhodno avlo obloženo z marmorjem, tri dvigala, ogromen prostor za zabave in družabne dogodke, sobo za biljard in fitnes, suho savno in 25-metrski ogrevan pokriti bazen. Leta 2003 je *Cyrela* v svojem portfelju za

São Paulo prikazovala 45 stvarnih stanovanjskih naložb, načrtovanih v neoklasičnem slogu in so vse bile tržne uspešnice. Med letoma 1996 in 2000 je bilo 72 % novih projektov tega podjetja načrtovanih v omenjenem slogu. Podjetje trdi, da so se odločili za takšen slog na osnovi raziskave potrošnikov, ki so večinoma (70 % vprašanih) odgovorili, da bi prej izbrali neoklasični slog kakor katerega drugega. (FSP: 30. 07. 2000: 1.)

Pomembnost strategij trženja in gospodarska vprašanja so očitno mnogo pomembnejši kot vprašanja kulture. Arhitekt Itamar Berenzin je izjavil: Ljudem je všeč status, ki ga daje slog oziroma prodaja gradbeno podjetje. (FSP: 28. 07. 2002: 2.) H. Cambiagli (FSP: 17. 08. 2003: 6) je poudaril, da ima neoklasicizem dve pomembni prednosti: naklonjenost odjemalcev in nižje stroške izgradnje. Še več, arhitekt Israel Rewin trdi, da se estetski dodatki in poudarki (povezani z neoklasično ornamentacijo) ujemajo z modernističnimi tehnikami uporabe opažev in prefabriciranih vlitih detajlov v malti. Nadalje trdi: Sodobne linije bi bile videti slabo, če bi uporabili to metodo (FSP: 17. 08. 2003: 6.)

Odpor do neoklasicizma se je že začel, mnogi menijo, da je staromodno. Kljub temu gradbena podjetja gradijo čedalje več neoklasičnih stavb.

3. Sklep – prevrat?

Leta 2000 so premožni stanovalci območja Alto de Pinheiros zakuhali upor proti neoklasičnemu slogu. To je domovanje razgledane in napredne elite, območje, ki so ga zasnovali in urbanizirali v začetku 20. stoletja po načrtih angleško-kanadskega podjetja *Companhia City de Urbanização* (orig. *City Company of Urbanisation*) in so izhajali iz modela angleškega vrtnega mesta. Paradoksalno, to je prostor, v katerem je mogoče najti najboljše primere modernističnih zgradb v São Paulu. V sklopu organizacije SAAP (Društvo prijateljev Alta de Pinheirosa) so stanovalci vodili kampanjo proti gradnji dvanajstih stanovanjskih stolpičev, ki naj bi jih postavili v neoklasičnem slogu na robu sosedstva, v območju, na katerem planski dokumenti dopuščajo večnadstropne stavbe. Arhitekt Paulo Bastos, predsednik SAAP, je vztrajal, da »neoklasični slog nima nobene

zveze z značajam sosedstva« ter da »gre za vprašanje kulturnega uvoza sloga« (FSP: 04. 06. 2000: 1). SAAP je razglašal, da je »neoklasični slog slaba kopija evropskih slogov, s katerimi se še bolj kaže stanje obrobnosti brazilske države«. (FSP: 16. 07. 2000: 1.) Posledica tega je bila, da so morali spremeniti neoklasične fasade in ustaviti gradnjo šestih stolpičev od dvanajstih.

Zaradi vztrajnosti in nadaljevanja estetskega pojava neoklasične arhitekture v São Paulu je 13. avgusta 2003 brazilski inštitut za arhitekturo (IAB) organiziral seminar z naslovom Neoklasična arhitektura: Kako naprej? Nastopili so nekateri pomembni igralci (arhitekti, gradbena in nepremičninska podjetja) in predstavniki civilne družbe. Gilberto Belleza, predsednik sekcije IAB v São Paulu, je izjavil, da je bil seminar posledica arhitekturne skrbi zaradi slabe kakovosti arhitekture, nastajajoče v mestu, tj. »postala je žrtev tržnih interesov, medijev in pomanjkljive informiranosti (publike)« (IAB: 13. 08. 2003: www.iabsp.org.br/).

Profesor Benedito Lima de Toledo z univerze v São Paulu je opozoril na napačno razumevanje oznake neoklasično, ki jo nepremičninski trg uporablja, ker nima nobene stvarne zveze z zgodovino ali kulturo, in za manipuliranje z njo. Podprl ga je filozof Olgaria Matos z iste univerze, ki pravi, da nam potrošniška družba in mediji ves čas ponujajo pasti: plagiatorstvo, občutek eksotičnosti, kult novotarij ipd. Ti varljivi pojavi poskušajo zasedati vakuum, ki je nastal zaradi izčrpanosti modernističnih idealov. Nadalje pravi, da bo

takšen razvoj pripeljal do »kulture znebitvenja, kopiranja, kopiranja kopij, brez (stvarne) kreativnosti ali inovativnosti«. Skratka, opozarja nas na kulturo fasad ali kulturo posnemanja, torej tisto, ki ne odgovarja na osnovna vprašanja, kot so npr. življenje ali bivanje z dostojanstvom. (Matos, 2003.)

Navedena opažanja vodijo k sklepu, da ponovno rojstvo neoklasičnega sloga in njegova vzdržljivost kot tržna uspešnica, kažeta na krizo kulturne identitete in vrednot v krizi modernosti same ter dolgo iskanih in zdaj opuščenih idealov.

Roberto Rocco, MSc, urbanist, Univerza São Paulo, Brazilija, doktorant na Delft University of Technology, Nizozemska
 E-pošta: robertorocco@uol.com.br

Viri in literatura

Fausto, Boris (1999) *História do Brasil*, São Paulo: EDUSP.

Frampton, Kenneth (1992) *Modern architecture: a critical history*, London: Thames and Hudson.

Matos, Olgaria (2003) »Neoclássico hoje«, Seminar »Neoclássico: para onde vamos?«, São Paulo: Asbea, August, 13, 2003.

Santos, Milton (1993) »A aceleração contemporânea: tempo mundo e espaço mundo«. V: Santos, Milton et al. (ur.) *Fim de Século e Globalização*, São Paulo: Hucitec.

Kot vire sem uporabil članke in v časopisih objavljene reklame ter druge tiskane vire. Zaradi preprostega dostopa do arhiviranega gradiva je bil osrednji vir časopisnih objav državni dnevnik Folha de São Paulo, v besedilu označen s kratico FSP in datumom objave.